

XII LENTELIŲ ĮSTATYMAI IR KAI KURIOS ATSKIRŲ ŠIUOLAIKINĖS TEISĖS
ŠAKŲ BEI INSTITUTŲ NUOSTATOSStasys Vėlyvis *
Marius Jonaitis **

Mykolo Romerio universiteto Teisės fakulteto Civilinio proceso katedra
Ateities g. 20, LT-08303 Vilnius
Telefonas 271 4593
Elektroninis paštas marius.jonaitis@kat.lt

Pateikta 2007 m. gruodžio 3 d., parengta spausdinti 2008 m. sausio 28 d.

Santrauka. Titas Livijus – Romos istorijos „*Ab urbe condita*“ autorius XII lentelių įstatymus vadina *fons omnis publici privatique iuris* – visos viešosios ir privatinės teisės šaltiniu. Nors šis apibūdinimas yra kiek hiperbolizuotas, vis dėlto XII lentelių įstatymuose stengtasi susisteminti reikšmingiausias paprotines tiek viešosios, tiek privatinės teisės srities nuostatas. Antra vertus, *leges XII tabularum* galima nesunkiai atpažinti ir daugeliui atskirų šiuolaikinės teisės šakų ir institutų (civilinės teisės, civilinio proceso, teisinės atsakomybės) būdingų idėjų bei juridinių konstrukcijų. Be daugelio jų neišsivaizduojama iš esmės nė vienos šiuolaikinės valstybės teisė, bet apie tai, kur ir kada šie institutai susiformavo, susimąstoma ypač retai.

Pagrindinės sąvokos: romėnų teisė, romėnų teisės įtaka šiuolaikinei teisei, XII lentelių įstatymai.

IVADAS

Romos istorijos nuo *urbs aeterna*¹ įkūrimo autorius Titas Livijus XII lentelių įstatymus vadina *fons omnis publici privatique iuris*² bei *velut corpus omnis romani iuris*³. Reikia sutikti su tais autoriais, kurie laikosi nuomonės, jog šis Tito Livijaus tvirtinimas yra perdėtas: nedidelės apimties teisės aktas, o tokie ir buvo XII lentelių įstatymai, negalėjo aprėpti visų romėniškųjų teisiųjų papročių [2, p. 38]. Mūsų nuomone, daug ką paaiškina Peterio Steino tvirtinimas, jog glaustuose XII lentelių įstatymuose nesiekta įtvirtinti to, kas buvo visiems žinoma ir laikoma teise, bet daugiausia dėmesio skirta tokiems dalykams, kurie kėlė ar galėjo ateityje sukelti diskusijas [3, p. 4]. Pagaliau dera apskritai prisiminti pa-

tį romėnų teisės pobūdį. Vokiečių romanistas Maxas Kaseris rašė, jog joje dominavo teisininkų kuriama teisė, sudariusi romėnų teisės pamatą, kurio fone pavieniai įstatymai išsiskyrė kaip pavienės nevienodo ryškio žvaigždės [4, p. 179].⁴ Nepaisant to, tarp visų romėniškųjų *leges leges XII tabularum* tenka išskirtinė, prioritetinė vieta.

Ankstesniojoje publikacijoje, skirtoje šiam iškiliam antikinės teisės paminklui, mėginome nurodyti pačius bendriausius teisės principus, kurių genezė siekia XII lentelių įstatymus [5]. Kita vertus, sutinkant su Titu Livijumi pripažintina, jog juose įtvirtinta išties nemažai ir privatinės, ir viešosios teisės nuostatų, kurios gali būti analizuojamos kaip reikšmingi atskirų šiuolaikinės teisės šakų ir jų institutų: civilinės teisės, įskaitant šeimos, daiktinės, paveldėjimo, prievolių, taip pat civilinio proceso teisės pradmenys. Šios nuostatos ir aptariamoms šiame straipsnyje.

* Mykolo Romerio universiteto Teisės fakulteto Civilinio proceso katedros profesorius.

** Mykolo Romerio universiteto Teisės fakulteto Civilinio proceso katedros docentas.

¹ Lot. – Amžinasis Miestas.

² Visos viešosios ir privatinės teisės šaltinis (Livius III, 34, 6) [1, p. 114].

³ Kaip visos romėnų teisės sąvadas (Livius III, 34, 7) [1, p. 115].

⁴ Marekas Kuryłowiczius sako, jog „romėnai buvo teisės, o ne įstatymų tauta“ [4, p. 179].

1. KAI KURIE ŠIUOLAIKINIO CIVILINIO PROCESO ELEMENTAI XII LENTELIŲ ĮSTATYMUOSE

Atskirose XII lentelių įstatymų nuostatose suformuluoti svarbiausieji romėnų civilinio proceso principai (didžioji dauguma jų įtvirtinti I–III lentelėse)⁵. Kai kurie jų aktualūs bei reikšmingi ir dabartinei civilinio proceso teisei.

Kiekviena civilinė byla prasideda pareiškiant ieškinį ir kviečiant atsakovą įstoti į procesą, nors šaukimo į teismą būdai ilgainiui, suprantama, kito. Pranešimas apie atitinkamų proceso veiksmų atlikimo vietą ir laiką bei procesinių dokumentų įteikimas privalo atitikti civilinio proceso įstatymų keliamus reikalavimus. Senovės Romoje atsakovo šaukimas atvykti į teismą buvo žodinis ir privataus pobūdžio, tačiau sukeldavo analogiškas teises pasekmes kaip ir šiandien teismo šaukimo įteikimas atsakovui, t. y. reiškė atsakovo pareigą atvykti į teismą. *Si in ius vocat ito* – tai žodžiai, kuriais, Jokūbo Gotofredo⁶, besiremiančio Ciceronu (*De legibus* 2, 4, 9) [9], teigimu, prasidėjo pirmoji iš XII *tabularum*.

Kliūtis procesui prasidėti anuomet galėjo būti atsakovo liga ar luošumas, jei dėl jų negali laisvai judėti, nes legisakcinis procesas dar nenumatė atstovavimo procese galimybes. XII lentelių įstatymai įpareigojo ieškovo tokiomis atvejais suteikti atsakovui pačią elementariausią transporto priemonę, kad šis galėtų atvykti pas pretorių: „*Si morbus aevitasve vitium escit, qui in ius vocabit iumentum dato. Si nolet, arceram ne sternito*“ (*Tabula* I, 3) [8, p. 14–15].

Šiuolaikiniai civilinio proceso įstatymai taip pat numato priemonių, užtikrinančių tinkamą šalies dalyvavimą procese. Su minėtają XII lentelių įstatymų nuostata galima būtų palyginti Lietuvos Respublikos civilinio proceso kodekso (toliau – LR CPK) normą, numatančią būtinybę užtikrinti vertėjo dalyvavimą, kai proceso dalyvis nemoka proceso kalbos, arba to paties kodekso 186 str. 3 d. numatytą galimybę išimtiniais atvejais išklausti proceso dalyvį (taip pat ir atsakovą) jo buvimo vietoje, jei atvykti į teismą jis negali dėl svarbių priežasčių, taip pat 192 str. 2 d. įtvirtintą normą, kad liudytojas gali būti teismo apklausiamas savo buvimo vietoje, jeigu jis teismo šaukiamas dėl ligų, senatvės, invalidumo ar kitų priežasčių, kurias teismas pripažįsta svarbiomis, negali atvykti [10]. Taigi galiojanti civilinio proceso teisė atspindi idėjas, kurias įtvirtino jau XII lentelių įstatymai, o būtent pagalbą sergančiam ar neigiamam asmeniui, garantuojant realų teisės į tinkamą procesą (*due process of law*) įgyvendinimą.

⁵ Žr. Salvatore'o Riccobono atliktą XII lentelių įstatymų teksto rekonstrukciją (toliau – XII lentelių įstatymų teksto rekonstrukcija) [6, p. 21–75]. Šio autoriaus atliktą XII lentelių įstatymų teksto rekonstrukciją (publikuotą *Fontes iuris Romani anteiustiniani*. Riccobono Salvatore, Giovanni Baviera, Ferrini Contardo, Furlani Giuseppe, I, Firenze, 1941) galima skaityti ir elektroninėje laikmenoje [7].

⁶ Jokūbas Gotofredas (Jacobus Gothofredus) yra laikomas pirmosios naujaisiais laikais atliktos XII lentelių įstatymų teksto rekonstrukcijos autoriumi. Jo veikalas „*Fragmenta XII tabularum*“ buvo paskelbtas Heidelberge 1616 m. [8, p. 10–11].

Ginčo šalys bet kurioje proceso stadijoje turėjo teisę baigti bylą sudarydamos taikos sutartį: „*Rem ubi pacunt orato*“ (*Tabula* I, 6) [8, p. 16–17]. Sudarytoji taikos sutartis reikšdavusi ginčo pabaigą ir viešai paskelbta pretoriaus tapdavo šalims privaloma⁷. Tokią teisę šalims suteikia ir galiojantys civilinio proceso įstatymai (LR CPK 42 str. 1 d., 140 str. 3 d.). Romoje šalių sudarytoji taikos sutartis būdavo viešai skelbiama teismo pareigūno – pretoriaus, šiuo metu ji taip pat turi būti patvirtinta teismo⁸.

Tam tikra prasme taikos sutarčiai civiliniame procese artimu institutu galima laikyti ir Lietuvos Respublikos baudžiamojo kodekso (toliau – LR BK) 38 str. numatytą atleidimo nuo baudžiamosios atsakomybės, kai kaltininkas ir nukentėjęs asmuo susitaiko, institutą [13], kurio ištakos irgi aptinkamos XII lentelių įstatymuose. Juose, kaip vienas iš plačiai suprantamo delikto *iniuria* (skriauda) padarymo atvejų, nurodomas *membrum ruptum* – nuolatinio pobūdžio sveikatos sutrikdymas (suluošinimas). Už tokią veiką XII lentelių įstatymai numatė *talio* (keršto) bausmę, jeigu kaltininkas ir nukentėjęsysis taikiai nesusitardavę šią bausmę pakeisti lengvesne, t. y. pinigine bauda: „*Si membrum rupsit, ni cum eo pacit, talio esto*“ (*Tabula* VIII, 2) [8, p. 50–51].

Jeigu taikus susitarimas nebūdavo pasiekiamas, šalys privalėdavo į bylos nagrinėjimą atvykti asmeniškai ir priešingos šalies akivaizdoje duoti paaiškinimus („*Ni pacunt (...) ante meridiem caussam coiciunto. Causam peroranto ambo praesentes*“ (*Tabula* I, 7) [8, p. 16–17])⁹, patvirtinančius reikalavimų ar atsikirtimų pagrįstumą. Šios senovinės nuostatos reminescencijų paieškos šiuolaikinėje procesinėje teisėje taip pat gali būti sėkmingos: šalis turi teisę susipažinti su bylos medžiaga,

⁷ *Transactio* (taikos sutartis) romėnų teisėje reiškė neformalų susitarimą, kurio tikslas buvo abipusių nuolaidų būdu baigti ginčą arba pašalinti teisinės padėties neapibrėžtumą. Poklasikinėje epochoje taikos sutartis tampa savarankiška sutartimi, o Justiniano teisėje priskiriama bevardžių sutarčių (*contractus innominati*) kategorijai („*facio ut facias*“ – „darau, kad padarytum“). Procesinė taikos sutartis kaip savarankiškas institutas neegzistavo. Draudžiama buvo sudaryti *transactio* byloje, kuri baigta įsiteisėjusiu teismo sprendimu [11, p. 361–362].

⁸ LR CPK 42 str. 2 d. yra nustatyta, jog teismas netvirtina šalių taikos sutarties, jeigu ji prieštarauja imperatyvioms įstatymų nuostatomis ar viešajam interesui. XII lentelių įstatymuose tėra nurodoma, jog pretorius šalių sudarytą taikos sutartį paskelbia, tačiau iš klasikinių teisininkų, pavyzdžiui, Ulpiano, veikalų galima spręsti, jog pretoriaus funkcijos baigiant ginčą taikos sutarties sudarymu buvo labai panašios į tas, kurias šiuolaikiniai procesiniai įstatymai priskiria teismui: „Kadangi tie, kurie (testamentu) įpareigoti teikti išlaikymą, lengvai sudaro taikos sutartis pasitenkindami nedelsiant sumokama nedidele pinigų suma, dieviškasis Markas Senate perskaitytame savo *oratio* (princepto Senate skaitomas pranešimas, kuriame išdėstomos naujai siūlomos teisinio reguliavimo nuostatos – *aut. past.*) nustatė, jog taikos sutartis dėl išlaikymo yra galiojanti tik tuomet, kai ji sudaryta gavus pretoriaus pritarimą“ (D. 2, 15, 8) [12].

⁹ Iš šios lakoniškos XII lentelių įstatymo nuostatos nedaug ką galima pasakyti apie sprendimo už akių priėmimo tvarką legisakcinio proceso epochoje. Kita vertus, pati įstatymo formuluočių („*praesenti litem addicito*“, i. e. ginčo objektas priteisiamas atvykusiajam) duoda pagrindo teigti, jog XII lentelių įstatymai greičiausiai numatė vadinamąjį „tikrąjį sprendimą už akių“, kurį priimdamas teismas tik formaliai įvertina atvykusios į teismo posėdį šalies pateiktus įrodymus. Plačiau apie „tikrojo“ ir „netikrojo“ sprendimo už akių skirtumus žr. [14]. Plačiau apie sprendimo už akių priėmimą romėnų civiliniame procese žr. [15, p. 81–88].

taip pat ir priešingos šalies pateiktais įrodymais, teismas šalių ir trečiųjų asmenų paaiškinimus apie jiems žinomas bylai reikšmingas aplinkybes gauna apklausos metu¹⁰.

Dar viena iš XII lentelių įstatymų normų skelbė, kad vienai iš šalių neatvykus pas teisėją ir nedavus paaiškinimų, sprendimas būdavęs priimamas pagal dalyvaujančios šalies pateiktus įrodymus: „*Post meridiem praesenti litem addicito*“ (*Tabula I, 8*) [8, p. 16–17]. Taigi egzistavo ir šiuolaikiniam civiliniam procesui plačiai žinomo¹¹ sprendimo už akių priėmimo į bylos nagrinėjimą neatvykusios šalies nenaudai galimybė, kadangi teismas tyrė tik atvykusios šalies pateiktus įrodymus (vėliau iš šios XII lentelių įstatymų nuostatos generuota paremija, reiškianti vieną iš dispozityvumo principo aspektų bei teismo neutralumą įrodymų rinkimo procese: „*Judex iudicet secundum allegata et probata partium*“ bei to, kuris ką nors tvirtina, pareigą pagrįsti savo teiginius (*onus probandi*): „*Ei incumbit probatio, qui dicit non qui negat.*“) ir, atlikęs laisvą jų įvertinimą, priimdavo sprendimą.

XII lentelių įstatymų nuostata, jog abiem ginčo šalims atvykus į bylos nagrinėjimą ir davus paaiškinimus teismas privalėdavęs iki saulės laidos priimti sprendimą („*Si ambo praesentes solis occasus suprema tempestas esto*“ (*Tabula I, 9*) [8, p. 18–19]), yra ne kas kita kaip ir daugelio šiuolaikinių valstybių civilinio proceso įstatymų teismui nustatomas įpareigojimas imtis priemonių, kad civilinė byla būtų išnagrinėta jau pirmajame teismo posėdyje (LR CPK 7 str. 1 d.). Kita vertus, iš XII lentelių įstatymų teksto aiškėja, jog romėnų civiliniam procesui buvo žinomas ir bylos nagrinėjimo atidėjimo (esant reikšmingoms priežastims) institutas bei apibrėžtai reglamentuoti šio procesinio sprendimo pagrindai: vienos iš šalių liga, laikas, paskirtas nagrinėti bylai su užsienio elementu („*Morbus santicus (...) aut status dies cum hoste (...) quid horum fuit vitium iudici arbitro reove, eo dies diffisus esto*“) (*Tabula II, 2*) [8, p. 22–23]¹².

Teisminis ginčo nagrinėjimas visuomet yra susijęs su nemažomis išlaidomis. Jos paprastai priteisiamos iš bylą pralaimėjusios šalies. Vienas iš bylinėjimosi išlaidų instituto tikslų yra sulaikyti šalis nuo nepagrįstų reikalavimų reiškinio teisme, reguliuoti teismų darbo krūvį. Pagal XII lentelių įstatymus, tokio saugiklio funkciją atliko *sacramentum* – šalies duodamas užstatas, kuris pralaimėjus iš pradžių atitekdavo šventyklai, o vėliau – valstybės išdui. *Leges XII tabularum* suformulavo kai kurias iš esmės ir šiuolaikinėje teisėje išlikusias taisyk-

les, susijusias su bylinėjimosi išlaidų dydžio nustatymu. *Sacramentum* dydis, lygiai kaip šiandieninio žyminio mokesčio, turtiniuose ginčiuose priklausė nuo ginčo dalyko vertės. Neturtiniuose ginčiuose, kaip, beje, ir dabar, jis būdavęs fiksuotas kiekvienai bylos kategorijai. Pavyzdžiui, fiksuotas 50 asų dydžio *sacramentum* buvo nustatytas bylose dėl *status libertatis*, atsižvelgiant į vergo vertę (*Tabula II, 1*) [8, p. 20–21].

2. ŠIUOLAIKINEI CIVILINEI MATERIALINEI TEISEI REIKŠMINGIAUSIOS XII LENTELIŲ ĮSTATYMŲ NUOSTATOS

Civilinė teisė ir atskiri jos institutai yra bene aktyviausios šimtmečius įvairiose vėlyvesnėse teisės sistemose vykusios romėnų teisės recepcijos sritis. Natūralu, jog ir XII lentelių įstatymuose būta nemažai nuostatų, kurias pasisavino šiuolaikinė civilinė materialinė teisė. Pamėginsime išskirti kai kurias *leges XII tabularum* normas, kurių reminescencijos atpažįstamos šiandieninės civilinės materialinės teisės institutuose: šeimos, paveldėjimo, daiktinėje ir prievolių teisėje

XII lentelių įstatymų nuostatos, susijusios su šeimos teise, gana tolimos šiandieniniam šeimos teisinių santykių reguliavimui, kadangi atspindi anuometinę socialinę ir ekonominę tikrovę. Kita vertus, jau *decemviri* suformulavo kai kuriuos principus, kurie gyvuoja ir yra taikomi iki šiol. Vienas iš jų susijęs su vaiko kilmės iš tėvo (tėvystės) nustatymu. Aulas Gelijus nurodo, jog *decemviri* įstatymai reguliavo situaciją, kai svarstomas klausimas, ar kūdikis, kurį moteris pagimdė po savo vyro mirties, turi teisę paveldėti jo turtą. Kitaip tariant, ar kūdikis buvo pradėtas mirusiojo. *Decemviri* nustatė, kad *nasciturus*, gimęs po dešimt mėnesių po savo motinos vyro mirties (*postumus*)¹³, yra laikomas mirusiojo ipėdiniu bei paveldi mirusiojo turtą: „*in decem mensibus gigni hominem*“ (*Tabula IV, 4*) [8, p. 28–29]. Ši su vaiko kilmės iš tėvo nustatymu susijusi prezumpcija, ją dar labiau sukonkretinant, yra įtvirtinta ir šiuolaikiniuose šeimos teisės šaltiniuose: „Kai vaikas gimsta praėjus ne daugiau kaip trimis šimtams dienų nuo gyvenimo skyrium pradžios arba po santuokos pripažinimo negaliojančia ar santuokos nutraukimo, ar po vyro mirties, kaip vaiko tėvas pripažįstamas buvęs vaiko motinos sutuoktinis“ (Lietuvos Respublikos civilinio kodekso (toliau – LR CK) 3.140 str. 2 d.).

¹⁰ Kaip nurodoma LR CPK 186 str., žodinė apklausa taip pat laikytina pagrindiniu šalių ir trečiųjų asmenų paaiškinimų davimo būdu.

¹¹ LR CPK 285–289 str. prof. Vytautas Nekrošius teigia, kad sprendimo už akių institutas yra žinomas absoliučiai daugumai Europos valstybių [14].

¹² Šiuo požiūriu romėnų teisėje suformuluotos procesinės nuostatos skiriasi nuo galiojančių Lietuvos Respublikos civilinių procesinių įstatymų (LR CPK 156 str. 1 d., 246 str. 1–2 d., 247 str. 2 d. ir kt.), kurie dalyvaujančio byloje asmens ligos paprastai nelaiko svarbia priežastimi, sudarančia pagrindą atidėti bylos nagrinėjimą vėlesniam laikui (nors teismų praktikoje tokių atvejų pasitaiko neretai). Priešinga romėnų teisės nuostata atsirado dėl to, kad legisakcinis procesas nematė procesinio atstovavimo galimybės.

¹³ *Nasciturus* romėnų teisėje reiškia pradėtą, bet dar negimusį kūdikį. Paprastai teisinės asmenybės būties pradžia buvo laikomas jo gimimas, tačiau kai kuriais atvejais naudotasi fikcija, jog *nasciturus* jau yra gimęs. Bet kuriuo atveju, kad atsirastų teisiniai padariniai, kurių siekta minėtos fikcijos taikymu, kūdikis turėdavęs gimti gyvas. Dažniausiai ši fikcija taikyta norint užtikrinti *nasciturus* galimybę paveldėti. Imperatorius Justinianas nustatė, kad tokia praktika taikytina visais atvejais, kai tai yra naudinga pačiam *nasciturus*: „*Nasciturus pro iam nato habetur, quotiens de commodis eius agitur*“, apie tai kalbama ir Justiniano *Digesta* idėtoje Pauliaus veikalų ištraukoje: „*Qui in utero est, perinde ac si in rebus humanis esset custoditur, quotiens de commodis ipsius partus quaeritur*“ (D.1,5,7) [12]. *Postumus* reiškė kūdikį, kuris gimė po savo tėvo mirties, tačiau buvo pradėtas vėliausiai tėvo mirties momentu.

Dar viena asmenų ir šeimos teisės (*ius quae ad personam pertinet*)¹⁴ sritis, kurią teisiškai reglamentuoti ėmėsi *decemviri* – tai rūpybos skyrimas dėl psichikos ligos neveiksniams asmenims¹⁵ bei eikvotojams. Pagal XII lentelių įstatymus, tokių asmenų rūpintojais tapdavo artimiausi agnatiniai giminaičiai: „*Si furiosus escit, agnatum gentiliumque in eo pecuniaque eius potestas esto; (...) prodigum, cui bonis interdictum est, in curatione iubet esse agnatorum*” (*Tabula V, 7*) [8, p. 32–33]. Šiandieniniai civiliniai įstatymai *prodigitas* (eikvojo) kaip savarankiškos teisinės situacijos¹⁶ nenumato, tačiau įtvirtina būtinybę asmeniui, kuris dėl psichikos ligos ar silpnaprotystės yra teismo tvarka pripažintas neveiksniu, paskirti globėją (LR CK 2.10 str. 1 d.). Nors artimiausi giminaičiai *ipso iure* netampa asmens, pripažinto neveiksniu, globėjais, tačiau kai kurių šiuolaikinių valstybių įstatymai įpareigoja teismą, svarstantį globėjo ar rūpintojo kandidatūros klausimą, pirmenybę teikti tiems asmenims, kuriuos su neveiksniu ar ribotai veiksniumi asmeniu sieja artimas giminystės laipsnis¹⁷. Teismo pareigą skiriant globėją atsižvelgti į jį su būsimu globotiniu siejančią giminystę netiesiogiai įtvirtina ir Lietuvos Respublikos įstatymai. Pavyzdžiui, LR CPK 506 str. 2 d. 2 p. nustatyta, jog teismui, nagrinėjančiam globos nustatymo ir globėjo paskyrimo bylą, globos ir rūpybos institucijos pateikiamoje išvadoje privalo būti nurodomas giminystės ryšys su asmeniu, pripažintu neveiksniu ar ribotai veiksniumi. To paties kodekso 507 str. 4 d. įtvirtinama nuostata, kad skiriant globėją ar rūpintoją turi

¹⁴ Remiantis institucine civilinės teisės sistema, kurią savo veikale „*Institutiones*“, parašytame II a., išdėstė Gajus, tiek asmenų, tiek ir šeimos teisė pateko į pirmąją garsiosios triados „*personae-res-actiones*“ dalį – „*Ius quod ad personas pertinet*“ („Teisė, susijusi su asmenimis“).

¹⁵ Priešingai nei šiuolaikinėje civilinėje teisėje, pagal kurią dėl psichikos ligos ar kitokio psichikos sutrikimo neveiksniu pripažintam asmeniui yra skiriama globa, romėnų teisėje *furiosi* atžvilgiu buvo steigama rūpyba (*cura*).

¹⁶ Kita vertus, socialiniu požiūriu netoleruotinas, palaidas gyvenimo būdas, kaip ir anuomet, gali lemti ryškius asmens psichikos sveikatos sutrikimus. Be to, toks elgesys gali būti pagrindas riboti fizinio asmens veiksnumą. Pavyzdžiui, LR CK 2.11 str. 1 d. numato, kad fizinio asmens veiksnumas gali būti apribotas teismo tvarka, jeigu jie piktnaudžiauja alkoholiniais gėrimais, narkotikais, narkotinėmis ar toksinėmis medžiagomis. Žvelgdami į to paties straipsnio antrojoje dalyje išdėstytus konkrečius tokių asmenų veiksnumo ribojimo atvejus matome, jog pirmiausia ribojamas jų disponavimas turtinėmis teisėmis, galėjimas sudaryti turtinius sandorius dėl turto ar turtinių teisių perleidimo ir kt. Šiuolaikinė civilinė teisė siekia apsaugoti tokių asmenų turtą nuo išieikovimo.

¹⁷ Lenkijos įstatymų leidėjas nustato, kad, jei tai neprieštarauja mažamečio vaiko interesams, jo globėju visų pirma turi būti paskirtas tėvo ar motinos nurodytas asmuo, jei tėvų valdžia nebuvo apribota. Jeigu tokio asmens nesama, globėju turi būti paskirtas kas nors iš giminaičių ar kitų asmenų, kuriuos su asmeniu, kuriam skiriama globa, ar jo tėvais sieja artimi ryšiai. Analogiškų nuostatų yra laikomasi ir skiriant globėją asmeniui, pripažintam neveiksniu dėl psichikos ligos (Lenkijos Respublikos šeimos ir globos kodekso (Kodeks rodzinny i opiekuńczy) 149 str. § 2–3 ir 175 str. [18]). Italijoje, skirdamas neveiksniams asmeniui globėją, o ribotai veiksniam – rūpintoją, teismas privalo teikti pirmenybę amžiumi vyresniam neveiksnaus ar ribotai veiksniaus asmens sutuoktiniui, neveiksnaus ar ribotai veiksniaus asmens tėvui, motinai, amžiumi vyresniam vaikui, taip asmeniui, kurį tėvas ar motina testamentu ar kitame viešame ar privačiame dokumente, kurio tikrumas yra patikrintas, nurodė paskirti vaiko globėju (rūpintoju) (Codice Civile Italiano Art. 424 p. 3 [16]).

būti atsižvelgiama į jo santykius su asmeniu, kuriam reikalinga globa arba rūpyba. Mūsų nuomone, kaip juridiniu, socialiniu, moraliniu, tradiciniu požiūriu ypač reikšmingus, tai, be abejonės, turėtų apimti ir minėtus asmenis siejančius giminystės santykius.

Vienas iš pagrindinių privatinų teisinių santykių reguliavimo principų, kurį suformulavo (arba iš paprotinės teisės perėmė) XII lentelių įstatymai, buvo testamentinio paveldėjimo įtvirtinimas ir jo prioriteto paveldėjimo *ab intestato*¹⁸ atžvilgiu nustatymas. Apie tai įstatymuose sakoma: „*Si intestato moritur, cui suus heres nec escit, adgnatus proximus familiam habeto*“ (*Tabula V, 4*) [8, p. 32–33]. Šiuolaikinė civilinė teisė taip pat įtvirtina testamentinio paveldėjimo pirmenybę prieš įstatymu paremtą: „Pagal įstatymą paveldima, kada ir kiek nepakeista testamentu“ (LR CK 5.2 str. 2 d.).

Decemviri nustatė pareigą ir ragino gerbti paskutinę mirusiojo valią dėl jo turto, išreikštą testamente: „*Uti legassit super pecunia tutelave suae rei, ita ius esto*“ (*Tabula V, 3*) [8, p. 30–31]¹⁹. Kita vertus, įstatymo formuluotė *uti legassit* kelia nemažai romanistų diskusijų, ar jau tame romėnų teisės raidos etape buvo galima nustatyti ir šiuolaikinei civilinei teisei žinomas testamentines išskirtines (*legata*), ar ši formuluotė reiškė žodinių patvarkymą dėl viso savo turto, kuris įforminamas testamentu.

XII lentelių įstatymuose buvo įtvirtintas ir palikėjo turtinių teisių bei skolų padalijimas įpėdiniams *ipso iure*, proporcingai jų paveldimoms dalims: „*Ea, quae in nominibus sunt, ipso iure in portiones hereditarias ex lege XII tab. divisa sunt; ex lege XII tab. aes alienum hereditarium pro portionibus quaesitis singulis ipso iure divisum*“ (*Tabula V, 9*) [8, p. 34–35].

LR CK nustatyta, kad palikimą priėmus keletui įpėdinių, visi jie už palikėjo skolas atsako solidariai visu savo turtu (LR CK 5.52 str.)²⁰.

Dar vienas reikšmingas dalykas, kurį nustatė, o galbūt kaip iki tol galiojusį nerašytą teisinį paprotį sankcionavo XII lentelių įstatymai, – tai daiktinių teisių ir prievolių atribojimas. Nuostatų, skirtų daiktinei teisei, įstatymuose buvo arba išliko nedaug. Didžioji jų dalis susijusi su formaliu nuosavybės perkėlimo aktu (*mancipium*) ir tariamuoju vindikaciniu procesu (*in iure cessio*) (*Tabula VI, 6*) [8, p. 38–39]. Kita vertus, ir tarp nuostatų, skirtų daiktinei teisei, galima rasti šiuolaikinio daiktinių teisinių santykių reguliavimo užuomazgų. Viena tokių – tai galimybė įgyti nuosavybės teisę į daiktą valdžius jį tam tikrą įstatymo nustatytą laiką (igyjamoji senatis), kurią numatė šeštoji iš XII lentelių: „*Usus aucto-*

¹⁸ Lot. – be testamentu, t. y. pagal įstatymą.

¹⁹ Tai, ką [kas nors] [testamente] nustatė dėl turto arba savo daiktų globos, tebūnie teisė.

²⁰ Italijos CK 752 str. „*Ripartizione dei debiti ereditari tra gli eredi*“ („Palikimo skolų padalijimas įpėdiniams“) veik pažodžiui atkartojamos XII lentelių įstatymų nuostatos: „To paties palikėjo įpėdiniai (*coeredi*) tarpusavyje pasidalija mokėtinas palikimo skolas bei reikalavimus priklausomai nuo paveldimų palikimo dalių, nebent palikėjas būtų patvarkęs kitaip“ [16]. Prancūzijos CK yra nurodoma, kad įpėdiniai bendradarbiauja mokėdami palikimo skolas ir vykdydami palikėjo įsipareigojimus proporcingai tam, ką jie yra gavę palikimu (Code civil Art. 870 [19]).

ritas fundi biennium est, ceterarum rerum omnium annuus est usus“ (*Tabula VI, 3*) [8, p. 36–37]. Įgyjamą senatį, kaip vieną iš nuosavybės teisės įgijimo pagrindų, numato ir LR CK 4.47 str. 11 p. Fizinis ar juridinis asmuo, kuris nėra daikto savininkas, bet sąžiningai įgijęs daiktą bei sąžiningai, teisėtai, atvirai, nepertraukiamai ir kaip savą valdęs nekilnojamąjį daiktą ne mažiau kaip dešimt metų arba kilnojamąjį daiktą ne mažiau kaip trejus metus, kai per visą valdymo laikotarpį daikto savininkas turėjo teisinę galimybę įgyvendinti savo teisę į daiktą, bet nė karto ją nepasinaudojo, įgyja nuosavybės teisę į tą daiktą (LR CK 4.68 str. 1 d. Apie įgyjamą senatį žr. Italijos *Codice civile* Art. 1158 ir Art. 1161 str. [16], Vokietijos BGB § 937 [20], Lenkijos CK 172 ir 174 str. [21])²¹.

Jau XII lentelių įstatymai kėlė reikalavimą, kad valdymas, kuris yra pagrindas įgyti nuosavybės teisę pagal įgyjamą senatį, turi būti teisėtas (*possessio iusta*) ir įgytas gera valia (*possessio bonae fidei*). LR CK taip pat nustato, kad nuosavybėn įgyjamą senatimi gali būti įgyjamas tik sąžiningai įgytas ir valdomas daiktas (LR CK 4.70 str. 1 d.), todėl įgyjamą senatimi nuosavybės teisė negali būti įgyjama iš slaptai ar per prievartą užvaldytą daiktą (LR CK 4.69 str. 2 d.)²². Gajaus teigimu, XII lentelių įstatymuose buvęs nustatytas draudimas įgyjamą senatimi įgyti nuosavybės teisę į vogtą daiktą: „*Furtivam (rem) lex XII tab. usu capi prohibet*“ (*Tabula VIII, 17*) [8, p. 56–57]²³. Romėnų teisė laikėsi nuostatos, jog šiuo atveju nesama vieno iš būtinųjų elementų nuosavybės teisei pagal įgyjamą senatį atsirasti, t. y. *res habilis* – daikto, kuris gali būti įgyjamas nuosavybėn šiuo būdu²⁴. Ir šiandien ne mažiau aktualų draudimą įgyti nuosavybėn įgyjamą senatimi vogtus daiktus, be įtvirtintojo XII lentelių įstatymuose, vėliau pa-

²¹ Šiuolaikinių valstybių civiliniai įstatymai, kaip ir leges XII tabularum, skiria įgyjamą senatį terminus nuosavybei ir nekilnojamuosius ir kilnojamuosius daiktus įgyti. Šie terminai yra gerokai ilgesni nei XII lentelių įstatymuose, tačiau reikia prisiminti, kad tendencija ilginti įgyjamą senatį terminus buvo būdinga ir romėnų teisei. XII lentelių įstatymuose numatyti įgyjamą senatį terminai imperatoriaus Justiniano teisėje buvo pailginti iki trejų metų kilnojamiesiems daiktams, o nekilnojamiesiems daiktams nustatytas 10 ir 20 metų *tempus usucapionis*.

²² Kai kurių valstybių civiliniai įstatymai numato galimybę nuosavybės teisę įgyjamą senatį būdu įgyti ir valdytojams, įgijusiems valdymą bloga valia, tačiau jiems nustato ilgesnius senatį terminus. Pavyzdžiui, Lenkijos CK 379 straipsnio § 2 nustatyta, jog praėjus 30 metų nekilnojamojo daikto valdytojas įgyja į jį nuosavybę net jei ir būtų gavęs daiktą valdyti bloga valia. Tuo tarpu bendras nekilnojamųjų daiktų įgyjamą senatį terminas, taikomas valdytojams, įgijusiems valdymą gera valia, nustatytas CK 379 str. § 1, yra 20 metų. Italijos *Codice civile* Art. 1161, kuriame nustatytas trejų metų įgyjamą senatį terminas kilnojamiesiems daiktams, nurodoma, kad jei nuosavybės teisę valdytojas siekia įgyti bloga valia, įgyjamą senatį terminas yra 20 metų, t. y. lygus tam, kurį įstatymai nustato nekilnojamiesiems daiktams. Galimybės įgyti nuosavybės teisę į nekilnojamuosius daiktus valdytojams bloga valia, tačiau Italijos civiliniai įstatymai nenumato (Lenkijoje tokia galimybė nekilnojamųjų daiktų atžvilgiu egzistuoja, nenumatyta, kad valdytojas bloga valia galėtų įgyti nuosavybėn įgyjamą senatimi kilnojamuosius daiktus).

²³ Žinios apie šį XII lentelių įstatymuose nustatytą draudimą jų teksto rekonstrukcijoje yra pateikiamos remiantis Gajaus „*Institutiones*“ (Gaius 2,45) [22, p. 147–148].

²⁴ Prie *res habilis* (be *res furtiva*) nebuvo priskiriami ir visi iš civilinės apyvartos išimti daiktai.

kartojo ir III–II a. pr. Kr. išleistas *lex Atinia*, o 78–63 m. pr. Kr. priimtas *lex Iulia et Plautia* tokį draudimą nustatė ir daiktams, įgytiems plėšimo būdu.

XII lentelių įstatymai numatė pardavėjo atsakomybę už parduotą daiktą, kol sueis įgyjamą senatį terminas, arba pareigą suteikti garantiją, jog nėra jokių, su daiktu susijusių teisinių trūkumų (kliūčių). Ši pareiga išlikdavusi tol, kol pirkėjas neįgydavęs nuosavybės teisės pagal įgyjamą senatį, t. y. atsižvelgiant į daikto rūšį, dvejus arba vienerius metus (*Tabula VI, 3*) [8, p. 36–37]²⁵. Galiojančio LR CK 6.321 str. lygiai taip pat reglamentuoja pardavėjo pareigą patvirtinti parduodamų daiktų nuosavybės teisę. Pardavėjas privalo garantuoti, kad tretieji asmenys neturi jokių teisių ir pretenzijų į parduodamą daiktą. Be to, privalo užtikrinti, jog nėra jokių kitų su parduodamu daiktu susijusių teisinių apsunkinimų ar suvaržymų (įkeitimas, daikto areštas ir kt.). LR CK 6.323 str. nustato, kad, kai parduotą daiktą teismas dėl pagrindų, atsiradusių iki sutarties įvykdymo, atiteisia iš pirkėjo, tai pardavėjas privalo pirkėjui gražinti sumokėtą kainą ir atlyginti šio turėtus nuostolius, jeigu neįrodo, kad pirkėjas apie tokius pagrindus žinojo ar turėjo žinoti²⁶.

3. XII LENTELIŲ ĮSTATYMAI IR PAGRINDINĖS ŠIUOLAIKINĖS TEISINĖS ATSAKOMYBĖS NUOSTATOS

Santykiškai daugiausia išlikusių XII lentelių įstatymų nuostatų yra susijusių su atsakomybe už neteisėtą veiką. Tai tokios veikos, už kurias šiandien kyla baudžiamoji arba civilinė deliktinė atsakomybė. *Decemviri*

²⁵ XII lentelių įstatymų teksto rekonstrukcijoje pateikiamas fragmentas iš Marko Tulijaus Cicerono „*Topica*“ (Cicero top. 4, 23): „*Usus auctoritas fundi biennium est, – ceterarum rerum omnium – annuus est usus*“. Valdant daiktą įstatymo nustatytą laiką nuosavybės teisę į jį buvo galima įgyti įgyjamą senatį būdu. Kaip minėta, pagal XII lentelių įstatymus, žemės sklypo įgyjamą senatį terminas buvo dveji, o kitų daiktų – vieneri metai. Kol sueis šis terminas, pardavėjas privalėdavęs garantuoti dėl daikto nuosavybės teisės. Kitaip tariant, pardavėjas buvo atsakingas pirkėjui, jeigu pardavė daiktą, kuris nebuvo jo nuosavybė. Tokia pardavėjo atsakomybė galiojo atitinkamai dvejus arba vienerius metus. Praėjus minėtam laikui, pardavėjo atsakomybė baigėdavo, kadangi net ir tuo atveju, jeigu pirkėjas įgijo daiktą iš asmens, kuris nebuvo šio daikto savininkas, nuosavybės teisė į tą daiktą atsiradavo dėl įgyjamą senatį. Kita vertus, jeigu daiktas ne savininko buvo parduodamas ne Romos piliečiui, kuris negalėjo to daikto įgyti pagal romėnų *ius civile*, skirtos išimtinai romėnams, normas, t. y. taip pat negalėjo įgyti nuosavybės teisės į daiktą pagal įgyjamą senatį, pardavėjo pareiga suteikti garantiją dėl daikto nuosavybės teisės (*auctoritas*) būdavusi neribota (amžina): „*Adversum hostem aeterna auctoritas esto*“ (*Tabula VI, 4*) [8, p. 36–37]. Apskritai XII lentelių įstatymo vartojamas terminas *auctoritas* reiškia asmens, valdžiusio daiktą anksčiau (to, iš kurio daiktas gautas, kitaip tariant, perleidėjo) pareigą garantuoti už vadinamųjų „teisinių“ daikto trūkumų nebuvimą. Taigi perleidėjas privalėdavęs garantuoti, kad jokie tretieji asmenys neturi tokių daiktinių (nuosavybės) teisių į daiktą, kurių pagrindu daiktas galėtų būti iš įgijėjo išreikalautas teismo tvarka (evictio).

²⁶ Palyginimui žr. Lenkijos CK 556 str. („Rękojmia za wady“) § 2 („Rękojmia za wady prawne“) [17], Italijos CK 1482 str. („Cosa gravata da garanzie reali o da altri vincoli“) [16], Prancūzijos CK 1626 str., kuriame numatyta, jog pardavėjo pareiga garantuoti, jog daiktas iš pardavėjo nebus išreikalautas teismo tvarka, ir kad nesama jokių su juo susijusių apsunkinimų, apie kuriuos viešai nepareikšta sudarant sutartį, kylanti *ipso iure* be jokio papildomo šalių susitarimo [19].

teisėje skirstymas į baudžiamuosius nusikaltimus (*crimina*) ir civilinės teisės pažeidimus (*delicta*), kuris susiformavo gerokai vėliau, kaip ir deliktinių prievolių kategorija, nebuvo žinomi, tačiau tai nereiškia, kad XII lentelių įstatymuose nebuvo numatyta asmens teisių ir interesų apsauga nuo tokių neteisėtų kėsinių: įstatymuose numatytos sankcijos varijavo nuo mirties bausmės iki piniginių baudų. Tai kad *decemviri* epochoje *Crimina* ir *delicta* nebuvo atriboti, lėmė, kad kai kurie jame suformuluoti teisinės atsakomybės pagrindai šiuo metu turi tarpšakinę reikšmę ir yra taikomi numatant tiek baudžiamąją, tiek ir civilinę atsakomybę.

Vienas iš šiuolaikinės civilinės deliktinės atsakomybės aspektų yra tai, jog kai kuriais atvejais asmuo turi pareigą atsakyti ne tik už savo paties, bet ir kitų asmenų ar valdomų objektų padarytą (sukeltą) žalą. (LR CK 6.263 str. 3 d. nustatyta, kad įstatymų numatytais atvejais asmuo privalo atlyginti dėl kito asmens veiksmų atsiradusią arba savo valdomų daiktų padarytą žalą.)

Tokie deliktinės atsakomybės principai labai aiškiai išreikšti jau XII lentelių įstatymuose. *XII tabulae* reglamentavo atsakomybę už gyvulių padarytą žalą, šeimos tėvui pavaldžių asmenų (*personae alieni iuris*) bei vergų padarytus nusikaltimus (deliktus). Šiems klausimams reglamentuoti skirtos dvi XII lentelių įstatymų nuostatos. Keturkojo gyvulio savininkas privalėjo žalą patyrusiam asmeniui perduoti ją sukėlusį gyvulį arba atlyginti nuostolių²⁷. Ši atsakomybės rūšis buvo vadinama noksaline²⁸: „*Si quadrupes pauperiem fecisse dicitur, actio ex lege XII tab. descendit: quae lex voluit aut dari id quod nocuit aut aestimationem noxae offerri*“ (*Tabula VIII*, 6) [8, p. 52–53]. Šeimos tėvas taip pat buvęs atsakingas už jam pavaldžių šeimos narių, o šeimininkas – už vergų neteisėtus veiksmus. Ši atsakomybė pasireiškėdavo kaip alternatyvi prievolė atlyginti padarytą žalą arba perduoti pažeidėją nukentėjusiajam: „*Si servus furtum faxit noxiamve noxix. Ex maleficio filiorum familias servorumque noxales actiones proditae sunt, uti liceret patri dominove aut litis aestimationem sufferre aut noxae dedere*“ (*Tabula XII*, 2) [8, p. 74–75]. Nors šiandien tokios romėnų teisės kategorijos kaip *personae alieni iuris* ar vergovė yra neaktualios, pagrindinės nuostatos dėl darbdavio atsakomybės už darbuotojo, tėvų atsakomybės už nepilnamečių vaikų, kartu gyvenančių sutuoktinių, tėvų ar pilnamečių vaikų atsakomybės už dėl psichinės ligos ar kito psichinio sutrikimo savo veiksmų suprasti ir jų valdyti negalėjusio asmens, gyvūnų savininkų atsakomybės už gyvūnų padarytą žalą išlieka nepakitę (apie konkrečius atvejus plačiau žr. LR CK 6.264 str., 6.267 str., 6.268 str. 4 d., 6.276 str. 2 d., 6.278 str.)²⁹.

²⁷ Keturkojo gyvulio kam nors padaryta žala buvo vadinama *pauperies* (lot. – vargas, neturtas). XII lentelių įstatymuose aiškiai išreikšta galimybė tokio gyvulio savininkui pareikšti *actio de pauperie*. Atrodo, jog bent jau pradžioje toks ieškinys buvo reiškiamas tik žalą padariusio naminio gyvulio savininkui. Laikui bėgant teisė pareikšti šį ieškinį apribota tik tais atvejais, kai žala buvo sukeliama gyvuliui elgiantis neįprastai (priešingai savo prigimčiai).

²⁸ Lot. *nox* – žala.

²⁹ Palyginimui žr. Italijos CK 2048 str. („Responsabilita dei genitorum; dei tutorum, dei precettori e dei maestri d’arte“), 2052 str. („Danno

Bausmes už žalos svetimam turtui padarymą XII lentelių įstatymai, atrodo, numatė nedaugeliu atveju. Kita vertus, išlikusios su tuo susijusios nuostatos gana fragmentiškos, („(...) *rupitias* (...) *sarcito*“ – „*patirsi zalos* (...) *tegul atlygina*“ (*Tabula VIII*, 5) [8, p. 52–53]), todėl sunku pasakyti ką nors labiau apibrėžto. Mums žinoma tik tiek, kad, kaip jau minėta, buvo privalu atlyginti gyvulių padarytą žalą, žalą, atsiradusią dėl kūno sužalojimo vergui padarymo (*Tabula VIII*, 3) [8, p. 50–51]. Šiandien už svetimo turto sunaikinimą ar sugadinimą kyba baudžiamoji atsakomybė (LR BK 187 str.), o civiliniai įstatymai įtvirtina bendro pobūdžio pareigą kiekvienam asmeniui laikytis tokio elgesio taisyklių, kad savo veiksmais (veikimu, neveikimu) nepadarytų kitam asmeniui žalos, bei atsakingo asmens pareigą visiškai atlyginti žalą, padarytą asmeniui, turtui, o įstatymų numatytais atvejais – taip pat ir neturtinę žalą (LR CK 6.263 str. 1–2 d.).

Kaip jau minėjome, kartais kazuistinis XII lentelių įstatymų normų pobūdis yra sutapatinamas su jų netobulumu. Su tokia nuomone negalima sutikti. Net ir fragmentiškai išlikęs įstatymų tekstas, nepaisant kazuistiškai formuluojamų neteisėtų veikų sudėčių, leidžia teigti, kad kai kuriais atvejais, o galbūt ir apskritai anuometinėje romėnų teisėje jau buvo susiformavę tam tikri bendrieji teisinės atsakomybės bei teisinio poveikio priemonių (bausmių) už padarytus teisės pažeidimus skyrimo pagrindai.

Pavyzdžiui, skirtinos bausmės rūšiai (dydžiui) įtakos turėjo teisės pažeidėjo amžius. Socialiai ypač pavojingomis nusikalstamomis veikomis agrarinėje to meto romėnų visuomenėje buvo laikomas derliaus sunaikinimas, todėl už tai grėšė itin griežtos bausmės. Reglamentuojant atsakomybę už šią neteisėtą veiką XII lentelių įstatymuose aiškiai išreiškiamas būtinumas skiriant bausmę atsižvelgti į nusikaltusio asmens amžių, su tuo susijusią psichinę brandą bei gebėjimą teisingai suvokti daromos neteisėtos veikos sukeltą neigiamą pasekmę. Plinijaus Vyresniojo (*Maior*) teigimu, XII lentelių įstatymai nustatė, jog jeigu nakties metu derlių nuganydavęs arba išpjaudavęs pilnametis asmuo, jis būdavo baudžiamas mirtimi – pakariamasis kaip auka derliaus deivės Cereros garbei: „*Frugem quidem aratro quaesitam noctu pavisse ac secuisse puberi XII tabulis capital erat*“. Tačiau jeigu tą pačią veiką padaręs asmuo buvo nepilnametis, įstatymai numatė tik jo nuplakdinimą ir įpareigojimą atlyginti padarytą žalą: „(...) *impubem praetoris arbitrato verberari noxiamve duplionemve decerni*“ (*Tabula VIII*, 9) [8, p. 54–55]. Šias nuostatas, susijusias su valstybės reakcija į nepilnamečių nusikalstamumą ir jų baudžiamąją atsakomybę, perima ir šiandien galiojantys baudžiamieji įstatymai. LR BK 13 str. nustato amžių, nuo kurio asmuo atsako pagal bau-

cagionato da animali“) [16], Prancūzijos CK 1384 str., kuris įtvirtina bendrąjį principą, jog asmuo yra atsakingas ne tik už žalą, padarytą savo paties veiksmais, bet taip pat ir padarytą veiksmais kito asmens, už kurį asmuo yra atsakingas, bei už žalą, sukeltą asmens valdomų daiktų, bei nurodo konkrečius atsakomybės už kito asmens veiksmais sukeltą žalą atvejus. 1385 str. numato gyvūnų savininkų atsakomybę už gyvūnų padarytą žalą [19].

džiamuosius įstatymus. Šio straipsnio 3 d. nurodoma, kad nepilnamečiams asmenims, kuriems iki nusikalstamos veikos padarymo nebuvo suėję keturiolika metų, gali būti taikomos auklėjamosios ar kitos priemonės. Baudžiamojo kodekso XI skyrius taip pat reglamentuoja nepilnamečių baudžiamosios atsakomybės ypatumus. Kodekso 80 str. apibrėžiant nepilnamečių baudžiamosios atsakomybės ypatumų paskirtį pažymima, jog ja siekiama užtikrinti, kad atsakomybė atitiktų šių asmenų amžių ir socialinę brandą, riboti laisvės atėmimo bausmės ir didinti auklėjamojo pobūdžio priemonių taikymo šiems asmenims galimybes. Taigi šiuolaikinis įstatymų leidėjas, kaip ir *decemviri*, taikydamas teisinę atsakomybę nepilnamečiams asmenims, visų pirma siekia ne kuo plačiau ir griežčiau įgyvendinti vieną, t. y. nubaudimo bausmės, tikslą, bet deda pastangas formuoti tinkamą nepilnamečio socialinę orientaciją, ugdyti pagarbą teisei ir teisėtumui.

Panašiai, t. y. atsižvelgdami į kaltininko amžių, XII lentelių įstatymai diferencijavo ir atsakomybę už vagystę. Griežčiausiai buvo baudžiama už vagystę, padarytą naktį, nes nukentėjusysis turėjo teisę vagį užmušti: „*Si nox furtum faxsit, si im occisit, iure caesus esto*“. Teisėtai atimti gyvybę buvo galima ir vagiui, sugautam vagiant dienos metu, jei šis gynėsi naudodamas ginklą: „*luci (...) si se telo defendit*“ (*Tabula VIII*, 12–13) [8, p. 54–57]. Aulas Gelijus „*Noctes Atticae*“ nurodo, kad jeigu vagis buvo užklumpamas darantis nusikaltimą – vagiantis dieną ir neginkluotas, tai laisvajį žmogų buvo privalu nuplakti, o paskui atiduoti nukentėjusiojo valdžion³⁰: „*Ex ceteris manifestis furibus liberos verberari addicique iusserunt (Xviri) ei, cui furtum factum esset, si modo id luci fecissent neque se telo defendissent (...)*“. Tokią vagystę padaręs nepilnamečis buvo baudžiamas tik nuplakdinimu įpareigojant atlyginti padarytą žalą: „*(...) Sed pueros impuberes praetoris arbitrato verberari voluerunt noxiamque ab his factam sarciri*“ (*Tabula VIII*, 14) [8, p. 56–57].

Antrasis faktorius, kuris pagal XII lentelių įstatymus lėmė teisinės atsakomybės mastą, buvo kaltininko kaltės laipsnis. Taip pat griežtai kaip ir už pasėlių, laukų nuganyimą, nupjovimą ar sunaikinimą buvo baudžiama ir už pastatų bei javų kūgių padegimą. Vienoje iš *Digesta* dėka mūsų dienas pasiekusių Gajaus XII lentelių įstatymo³¹ komentaro ištraukų yra nurodoma, kad kaltininkas, kuris padegė tyčia, t. y. žinodamas ir suprasdamas

³⁰ Nėra vienos nuomonės, ar nuteistasis šiuo atveju tapdavo vergu teisine prasme, ar patekdavo tik faktinėn asmeninėn nukentėjusiojo priklausomybėn. Žr. Gaius. 3, 189 [22, p. 405–406].

³¹ Šioje publikacijoje seniausias rašytinis romėnų teisės paminklas vadinamas *leges XII tabularum* – XII lentelių įstatymais, atsižvelgiant į romanistinę literatūrą lietuvių kalba. Pavyzdžiui, Ipolito Nekrošiaus, Vytauto Nekrošiaus ir Stasio Vėlyvio „Romėnų teisė“ (Vilnius: Justitia, 1999), Theodor Kipp „Romėnų teisės šaltinių istorija“ lietuviškuoju vertimu (Kaunas: Vytauto Didžiojo universiteto Teisės fakultetas, 1939). Tuo tarpu kai kurie romėnų autoriai, tarp jų ir Gajus, bei šiuolaikiniai romanistai linkę vartoti vienaskaitinę formą – *lex XII tabularum*. Gajaus komentaras, skirtas XII lentelių įstatymuose išdėstytoms teisės nuostatoms, kurį sudarė 6 knygos, vadinosi „*Ad legem XII tabularum*“ (žr., pavyzdžiui, Litewski W. *Jurisprudencja rzymska*. Kraków: Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, 2000, p. 142), todėl straipsnyje jis taip pat vartojamas vienaskaitinės formos.

savo veiksmų reikšmę, surištą ir nuplaktintas, būdavo baudžiamas mirtimi sudeginant: „*Qui aedes acervumve frumenti iuxta domum positum combusserit, vincus verberatus igni necari iubetur, si modo sciens prudensque id commiserit*“. Padegimo, padaryto dėl neatsargumo, kaltininkas, privalėjo tik atlyginti padarytą žalą: „*(...) Si vero casu, id est neglegentia, aut noxiam sarcire iubetur, aut, si minus idoneus sit, levius castigatur*“ (*Tabula VIII*, 10) [8, 54–55].

Kita nuostata, bylojanti apie tai, kad svarstant kaltininko atsakomybės ir bausmės už padarytą nusikaltimą skyrimo klausimus buvo atsižvelgiama į kaltininko psichinį santykį su daroma veika, taip pat aptinkama aštuntojoje iš XII lentelių. Jei mesta ietis nuskriejo ne ten, kur buvo taikomasi, ginklo savininkas turėdavęs už bausmę duoti auką (aviną): „*Si telum manu fugit magis quam iecit, aries subicitur*“. Tačiau jeigu kas veidavo suvokdamas savo veiksmų reikšmę, teisinė atsakomybė pasireiškėdavo kur kas griežtesnės bausmės taikymu. Štai Plinijus teigia XII lentelių įstatymuose buvus normą, jog asmuo, naktį nuganęs svetimus javus, buvo baudžiamas mirtimi – pakariamasis: „*Frugem furtim noctu pavisse ac secuisse XII tabulis capital erat suspensumque Cereri necari iubebant, gravius quam in homicidio*“ (*Tabula VIII*, 24) [8, p. 60–61]. LR CK 6.248 str. taip pat įtvirtintas bendrasis civilinės atsakomybės už kaltą elgesį principas, tačiau įstatymų ir sutarčių nustatytais atvejais ši atsakomybės rūšis galinti atsirasti ir be kaltės. Kaltė savo ruožtu galinti pasireikšti tyčia arba neatsargumu. LR BK nurodyta, jog skirdamas bausmę teismas atsižvelgia į kaltės formą ir rūšį, padarytos nusikalstamos veikos motyvus bei tikslus (LR BK 54 str. 2 d. 3–4 p.).

IŠVADOS

1. Nors *leges XII tabularum* nebuvo išsamus ir visa tuometinę romėnų teisę apimantis teisės normų aktas, juose įtvirtintos romėnams reikšmingiausios teisės nuostatos. Nemaža dalis XII lentelių įstatymų normų yra aktualios atskiroms šiuolaikinės teisės šakoms bei institutams: civilinei (šeimos, daiktinei, prievolių, paveldėjimo), civilinio proceso, baudžiamajai teisei ir teisei atsakomybei.

2. XII lentelių įstatymuose įtvirtintos ir šiuo metu plačiai taikomos civilinio proceso nuostatos ir institutai: teisės į tinkamą teismo procesą užtikrinimas, įpareigojimas šalims rūpintis proceso eiga ir jo nevilkinti, su tuo susijęs teismo įpareigojimas kaip galima greičiau, jau pirmajame posėdyje išnagrinėti šalių ginčą ir atkurti tarp jų teisinę taiką (*solis occasus suprema tempestas esto*), tačiau, kita vertus, ir galimybė, esant svarbiai priežastčiai, bylos nagrinėjimą atidėti, teismo teisė vienai iš šalių neatvykus į teismo posėdį priimti sprendimą atvykusiosios šalies naudai, t. y. sprendimą už akių (*post meridiem praesenti litem addicito*), šalių teisė baigti bylą taikos sutartimi, o tai yra reikšmingas prasminis procesinis šalių dispozityvumo principo aspektas, kai kurios aktualumo neprarandančios su bylinejimosi išlaidomis ir jų skaičiavimu susijusios nuostatos.

3. Civilinė teisė ir atskiri jos institutai yra bene aktyviausia šimtmečius įvairiose vėlyvesnėse teisės sistemose vykusios romėnų teisės recepcijos sritis. Natūralu, jog ir XII lentelių įstatymuose būta nemažai nuostatų, kurias perėmė šiuolaikinė civilinė materialinė teisė.

4. Bene absoliučios daugumos modernių valstybių šeimos teisei būdinga vaiko kilmės iš tėvo nustatymo taisyklė, kai kūdikis gimsta po savo motinos sutuoktinio mirties, kai kurios nuostatos, susijusios su globos steigimu ir rūpybos skyrimu.

5. Paveldėjimo teisės srityje esminę reikšmę ir šiandien išsaugojusia bei galiojančia nuostata laikytinas XII lentelių įstatymų numatytas pagal įstatymą ir testamentinio paveldėjimo atskyrimas bei pastarojo pirmenybė. Taip pat XII lentelių įstatymai suformulavo paveldėjimo kaip universalus mirusiajam asmeniui priklausiusių materialinių objektų bei turtinių teisių ir pareigų perėjimo įpėdiniams koncepciją.

6. Didžiausias XII lentelių laimėjimas daiktinės teisės srityje, be kurio neišsivaizduojama didžiosios daugumos šiuolaikinių valstybių civilinė teisė, tai įgyjamoji senatis, skirtingi jos terminai, nustatyti kilnojamesiems ir nekilnojamesiems daiktams, iš to kylantis valdymo ir nuosavybės atskyrimas, svarbiausi reikalavimai, keliami valdymui kaip pagrindui nuosavybės teisei pagal įgyjamą senatį atsirasti. *Leges XII tabularum* priklauso ir visuomenės interesu bei darniu sugyvenimu pagrįsta nuosavybės teisės ribojimo idėja.

7. Nemažai svarbių XII lentelių nuostatų, susijusių su teisine atsakomybe, yra tarpšakinio pobūdžio, taikomos tiek civilinėje, tiek baudžiamojoje teisėje. Tai teisinės atsakomybės priklausomybė nuo subjekto amžiaus, kaltės ir jos laipsnio (formas), atsakomybė už kito asmens veiksmais ar valdomo objekto padarytą (sukeltą) žalą.

LITERTŪRA

1. Ливий, Т. *История Рима от основания города*. Москва: Наука, 1993, т. 3.
2. Kolańczyk, K. *Prawo rzymskie*. Warszawa: Wydawnictwo Prawnicze LexisNexis™, 2001.
3. Stein, P. *Roman Law in European History*. Cambridge: Cambridge University Press, 1999.
4. Kuryłowicz, M. *Prawa antyczne*. Wykłady z historii najstarszych praw świata. Lublin: Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, 2006, p. 179.
5. Vėlyvis, S.; Jonaitis, M. XII lentelių įstatymai: bendrųjų šiuolaikinės teisės principų pradmenys. *Jurisprudencija*, 2007, t. 12(102).
6. *Fontes Iuris Romani Antejustiniani*. Riccobono Salvatore, Giovanni Baviera, Ferrini Contardo, Furlani Giuseppe, I². Florentiae, 1968.
7. Riccobono, S. *Lex duodecim tabularum*. http://webu2.upmf-grenoble.fr/Haiti/Cours/Ak/Leges/twelve_Riccobono.htm.
8. Zabłoccy Maria i Jan. *Ustawa XII tablic*. Tekst. Tłumaczenie. Objąśnienia. Warszawa: Liber, 2000.
9. Cicero, Marcus Tullius. *De legibus*. <http://www.thelatinlibrary.com/cicero/leg.shtml>.
10. *Lietuvos Respublikos civilinio proceso kodeksas*. Vilnius: Teisinės informacijos centras, 2005.

11. ГРИММ, Д. Д. *Лекции по догме римского права*. Москва: Зерцало, 2003.
12. *Imperatoris Iustiniani Corpus Iuris Civilis*. <http://webu2.upmf-grenoble.fr/Haiti/Cours/Ak/corpjurciv.htm>.
13. *Lietuvos Respublikos baudžiamasis kodeksas*. Vilnius: Teisinės informacijos centras, 2006.
14. Nekrošius, V. Šalies pareiga rūpintis proceso skatinimu Lietuvos, Latvijos ir Estijos civiliniame procese. *Teisė*, 2004, t. 51.
15. Guarino, A. Praesenti litem addicito. *Seminarios complutenses de derecho: revista complutense de derecho romano y tradición romanística*, 1993, t. 5.
16. *Codice Civile Italiano*. http://www.jus.unitn.it/cardozo/Obiter_Dictum/codciv/codciv.htm.
17. *Lietuvos Respublikos civilinis kodeksas*. Vilnius: Teisinės informacijos centras, 2005.
18. *Kodeks rodzinny i opiekuńczy Rzeczypospolitej Polskiej*. <http://www.kodeks-cywilny.pl>.
19. *Code Civil de France*. <http://www.legifrance.gouv.fr/WAspad/ListeCodes>.
20. *German Civil Code*. http://bundesrecht.juris.de/englisch_bgb/index.html
21. *Kodeks cywilny Rzeczypospolitej Polskiej*. <http://www.kodeks-cywilny.pl/>.
22. *Gai Institutiones or Institutes of Roman Law by Gaius*. Poste Edward. Oxford: Clarendon Press, 1904.
23. Yonge, C. D. *The Treatise of M. T. Cicero on Topics*. <http://www.classicpersuasion.org/pw/cicero/cicero-topics.htm>.
24. Cicero Marcus, Tullius. *Topica*. <http://www.thelatinlibrary.com/cicero/topica.shtml>.
25. *Kodeks karny Rzeczypospolitej Polskiej*. <http://www.kodeks-karny.pl>.

LAWS OF TWELVE TABLES AND SOME PROVISIONS OF PARTICULAR BRANCHES OF CONTEMPORARY

Stasys Vėlyvis *

Mykolas Romeris University

Marius Jonaitis **

Mykolas Romeris University

Summary

Titus Livius – author of the history of Rome “Ab urbe condita” names the Laws of XII tables “fons omnis publici privatique iuris” – the source of whole public and private law. In spite of the fact that this title is relatively exaggerated, *leges XII tabularum* indeed are the endeavour to embody the essential customary provisions regarding private as well as public law. From the contemporary law point of view, the Laws of XII tables can be treated in two different ways. First of all, the germs of essential contemporary law principles that comprise the fundament of Western law tradition can be traced in these *leges* of ancient Romans. On the other hand, the principles, ideas, institutes and constructions of particular contemporary law branches and institutes such as civil, criminal law, law of

* Professor of the Department of Civil Procedure of the Faculty of Law, Mykolas Romeris University.

** Assoc. Prof. of the Department of Civil Procedure of the Faculty of Law, Mykolas Romeris University.

civil litigation, legal liability can be as well recognised in the Laws of XII tables.

Contemporary civil litigation and procedure of the XII tables' epoch have much in common regarding such procedural institutes as default judgement, peace agreement, principles stating the obligation of court to resolve the dispute during the first sitting and to guarantee the due process of law.

Civil law that is traditionally thought to be the branch of contemporary law that experienced the most extensive impact of Roman law, has absorbed numerous important institutes coming from the *leges XII tabularum*. The major part of these are such that any civil law system can not manage without. That is why it is very rarely paused upon the problem from where and when these institutes were derived. The examples of such law institutes can be prescription, the idea of property limitation based on the public interests, concept of inheritance

as the universal succession of the deceased person's rights and obligations, partition of legal and testamentary succession.

Because of the reason that ancient Roman *ius civile* and its main source – *leges XII tabularum* involved not only private but as well numerous institutes of public law, Laws of XII tables maintain a number of inter-branch legal provisions regarding legal liability. Such provisions as, *exempli gratia*, the dependence of legal liability upon the age and form of guilt of the subject, liability for the damages caused by other person or animal, are relevant both to civil and criminal law.

Authors believe that the present analysis will help to know better a historic origin of some modern law principles and institutions as well as to understand their significance and purpose.

Keywords: Roman law, impact of the Roman law on contemporary law, Laws of Twelve Tables.